

Rusijos „valdžios vertikalė“: 2003–2004 m. rinkimų ciklo peripetijos

Straipsnyje nagrinėjama Rusijos vidaus politikos proceso sudedamojo ir išskirtinio elemento, vadinamojo rinkimų ciklo, apimančio 2003 metų Valstybės Dūmos ir 2004 metų prezidento rinkimų laikotarpius, demokratiškumo problema. Pirmiausia pateikiama politinio režimo, kaip esminio veiksnio, darančio įtaką rinkimų turiniui, bendroji prieš rinkimus išryškėjusi charakteristika. Ypatingas dėmesys skiriamas Valstybės Dūmos ir prezidento rinkimų kampanijų procedūrų eigos demokratiškos reikalavimų pažeidimams bei analizuojama prorezidentinės partijos „Vieningoji Rusija“ išskirtinė programinė „demokratinė“ pozicija dėl vyriausybės formavimo remiantis rinkimų į Dūmą rezultatais. Aptariami rinkimų politiniai rezultatai, kurie dar ketveriems metams legitimizavo Putino vykdomą politinės monocentrinės valdžios stiprinimo ir demokratiškosios procedūrų „iššaldymo“ kursą, pabrėžiama, kad tai pasiekta pažeidžiant demokratinį atstovavimo principą, kadangi rinkimų procedūrų metu nebuvo užtikrintos lygios sąlygos visiems politinių varžybų dalyviams. Taigi pastarieji rinkimai netapo tolesnės demokratijos sklaidos indikatoriumi.

Išvada

Pokomunistinės Rusijos raida, vykstanti jau daugiau kaip dešimtmetį, ir ją lydintys teoriniai samprotavimai, praktiniai veiksmai, išryškėję tam tikri proceso dėsningumai bei paradoksai yra politikos mokslo dėmesio, pasireiškiančio visomis galimomis formomis, objektas. Bene konceptualiausia problema, kurią sprendžia tyrėjai, yra tiesiogiai susijusi su sąvoka „demokratijos transformacijos“, suprantama plačiąja prasme. Kitaip sakant, ieškoma tikslesnių atsakymų į šiuos principinius klausimus: kodėl nepriklausomoje Rusijoje vykstant demokratizacijos procesui nebuvo pasiekta pastebimų rezultatų, kodėl sukurtai politinei valdžios sistemai būdingesni tarpinio politinio režimo požymiai, kas lemia, kad pernelyg lėtai įgyvendinami politinio demokratinio gyvenimo principai, kiek įvairiose valstybės ir visuomenės gyvenimo srityse demokratijos laimėjimai – įvykę pokyčiai – yra gilūs ir negrįžtami, pagaliau – ar galime artimiausioje ateityje tikėtis sėkmingos demokratijos jėgų konsolidacijos? Tačiau nuo 2000 metų prasidėję Rusijos vidi-

* Dr. Virgilijus Pugačiauskas – Lietuvos karo akademijos Politikos mokslų katedros docentas.
Adresas: Šilo g. 5 A, 10322 Vilnius, tel. 8-5 2103569, el. paštas v.pugaciauskas@lka.lt

nės politinės raidos kai kurie ryškūs pokyčiai suteikė proą gerokai suabejoti ne tik konsolidacijos perspektyva, bet ir demokratinių procesų tęstinumo galimybe¹.

Kaip žinoma, Rusijoje demokratizacija didžiausių laimėjimų pasiekė rinkimų srityje, tiksliau sakant, jie vyksta daugiau ar mažiau remiantis demokratinėmis rinkimų procedūromis, legitimizuojančiomis naujai išrinktą valdžią. Beje, šis principas įgyvendintas pirmą kartą valstybės istorijoje. Rinkimų sistemos funkcionavimas remiasi demokratinų rinkimų teisine baze, taip pat lyg ir atitinka bent jau formalius procedūrinius kriterijus (tiesioginiai, visuotini, lygūs, slapti, konkurenciniai, periodiški). Tai liudija, kad gerbiamos demokratijos taisyklės ir demonstruojamos politinio režimo demokratinės nuostatos – vyriausybė gauna demokratinę legitimaciją, o politinis elitas nekvestionuoja rinkimų rezultatų. Tai vienintelis rimtesnis kriterijus, leidžiantis Rusiją priskirti šiuolaikinių „elektorinės demokratijos“ (ryškiausias ir bendriausias, politinį režimą apibūdinantis požymis) valstybių grupei.

Tačiau tokia charakteristika, be gausių išimčių, įmanoma tik dėl paviršutiniško ir dažniausiai formalaus požiūrio, kadangi po kiekvienų iki tol (nuo 1993 m.) vykusių rinkimų nepriklausomi, kaip antai Europos saugumo ir bendradarbiavimo (ESBO) organizacijos, stebėtojai konstatuodavo įvairių pažeidimų, tačiau jie nepasiekdavo kritinės ribos, kad būtų įvertinti kaip akivaizdūs demokratijos pažeidimai.

Pagrindinis straipsnio tikslas – nustatyti, kaip vienas iš svarbiausių Rusijos vidinio politinio proceso reiškinų – 2003–2004 metų rinkimų ciklas – atitinka demokratinų rinkimų standartus. Pirmiausia pateikiama iki rinkimų vyravusio politinio režimo, kaip esminio veiksnio, darančio įtaką rinkimų turiniui, bendroji charakteristika, tačiau ypatingas dėmesys skiriamas pažeidimams, bandoma nustatyti, kiek Valstybės Dūmos ir prezidento rinkimų kampanijų procedūrinė eiga neatitinka demokratijos reikalavimų, siekiant pateikti išvadas apie rinkimų rezultatų įtaką politinio režimo stiprėjimo tendencijai ateityje.

1. Politinės sistemos funkcionavimas: monocentristinės valdžios stiprėjimo plusai ir minusai

Rinkimų reikšmė politinių režimų raidai yra labiau nei akivaizdi, jų svarba tampa reikšminga trečiosios demokratijos bangos tarpiniams politiniams režimams. Rusijos rinkimų praktikos analizė taip pat gerokai palengvina paieškas siekiant suprasti ir apibūdinti transformacijos procesus, turint omenyje, kad rinkimai sudaro praktiškai nenutrūkstamą ciklą, į kurį įsiterpia šiek tiek daugiau kaip tris mėnesius trunkantis periodas tarp rinkimų. Kita vertus, rinkimai yra vertintini kaip viena iš esmingiausių Rusijos demokratizacijos prielaidų.

¹ *Russia After the Soviet Union*, London: Longman, 1999; Sakwa R., *Russian politics and society*, 3rd edition, London: Routledge, 2002; Brown A., „Russia and democratization“, *Problems of Post-Communism*, 1999, Vol. 46, No. 5; *Russia's Unfinished revolution: Political Change from Gorbachev to Putin*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2001; Гельман В., „Transition“ по-русски: концепции переходного периода и политическая трансформация в России (1989–1996), *Общественные науки и современность*, 1997, №. 4; McFaul M., Petrov N., Ryabov A., *Between dictatorship and democracy Russian post-Communist Political Reform*, Carnegie Endowment for international Peace, 2004; Colton T. J., McFaul M., „Russian Democracy Under Putin“, *Problems of Post-Communism*, July–August 2003, Vol. 50, No. 4.

Prieš pradėdant tiesiogiai aiškintis beveik pusės metų trukmės rinkimų ciklo problemas, pirmiausia dera apžvelgti periodą iki rinkimų, tiksliau sakant, politinės sistemos funkcionavimo ypatybes ir esminius pokyčius prezidento Vladimiro Putino valdymo laikotarpiu. Ryškiausias pokytis politinio vaidmens srityje įvyko, kai pirmosios Putino kadencijos pabaigoje susiformavo dauguma monocentristinės valdžios bruožų – prezidentas tapo vieninteliu ir realiu valdžios galios centru, nustatančiu politinio proceso judėjimo strategines kryptis ir diena iš dienos vis tvirčiau kontroliuojančiu politinio režimo veikimo kanalus ir jo pagrindinius žaidėjus. Pasiektas bendras rezultatas, Rusijos nepriklausomų analitikų apibūdinamas žodžiu „stabilumas“, vienokiu ar kitokiu lygiu apima visas valstybės gyvenimo sritis. Dar daugiau – tie rezultatai tapo tokie akivaizdūs, radikalūs ir nekvestionuojami, kad imta plačiai diskutuoti, kaip jie smarkiai pakeitė politinio režimo bruožus².

Pirmaisiais kadencijos metais iš esmės Putinas sprendė vienintelę konceptualią politinę problemą – visais įmanomais būdais stengėsi neutralizuoti grėsmes, kylančias valstybės dezintegracijai, kurias gavo kaip tiesioginis Boriso Jelcino politinio palikimo paveldėtojas. Pirmuosius veiksmus po rinkimų prezidentas sukonzentravo į centrinės valdžios stiprinimo procedūras, pradėjo nuo ją labiausiai silpninančių grandžių: ėmė siaurinti regioninio elito plačias autonomines teises ir mažinti oligarchų įtaką Kremliui priimamiems politiniams sprendimams.

Pirmajai problemai sėkmingai spręsti pakako dviejų radikalių administracinių sprendimų. Pirmą, buvo įsteigtos septynios apygardos, kurioms vadovavo prezidento skirti įgaliotiniai, turintys plačias ir ne itin aiškiai apibrėžtas funkcijas, siekiant užtikrinti centrinių ir regioninių valdžios institucijų veiksmų koordinavimą, kas savaime gerokai sumenkino regioninio elito plačios politinės autonomijos laipsnį. Antra, buvo atlikta Federacinės Tarybos reorganizacija – atimta iš gubernatorių ir regioninių įstatymų leidybos institucijų vadovų teisė būti jos nariais, o tai reiškė neliečiamybės statuso praradimą ir politinės veikimo laisvės susiaurinimą valstybiniu lygmeniu³. Tiesa, čia dar vertėtų prisiminti, kad prezidentui pavyko santykiuose su Valstybės Dūma išvengti ne tik beveik tradicija tapusios konfrontacijos, bet ir sukonzentruoti bei grįsti politinį bendravimą su skirtingų partijų deputatais ne ideologinio, bet išimtinai pragmatinio dialogo principais, o tai savo ruožtu gerokai sumažino opozicinę priešpriešą ir Dūmos įtaką⁴.

² Шевцова Л., „Президент Путин оформляет собственный политический режим: что из этого следует“, <http://www.carnegie.ru/ru/print/69486-print.htm>, 2005 01 23; Зудин А. Ю., „Режим В. Путина: контуры новой политической системы“, *Общественные науки и современность*, 2003, №. 2, с. 67; Putinas užsitikrino šalies piliečių solidų (nenukrinantį žemiau kaip 50 proc.), stabilų (10 proc. paklaida) ir, kas įdomiausia, beveik nepriklausantį nuo esamos konjunktūros palaikymą. „В. Путин: рейтинг неизменен – имидж меняется“, http://www.bd.fom.ru/report/cat/president2/putin/rating_Putin/d023924, 2004 11 12; „Рейтинг Путина обвалится через год?“, <http://www.cipkr.ru/publication/p010604.html>, 2004 09 10.

³ Rogoza J., Wiśniewska I., *A summary of the politico-economic changes taking place during Vladimir Putin's first term of office*, *Prace OSW* (Centre For Eastern Studies), Warszawa, 2003, No. 11, p. 17–18, 55–56; Петров Н., „Puzzle федеральной реформы: 4 года спустя“, <http://www.carnegie.ru/ru/print/69803-print.htm> arba <http://www.themoscowtimes.com/stories/2004/02/17/006.html>, 2004 05 10.

⁴ Bielinis L., „Kremliui sprendimus diktuoja šalies politinė inercija“, *Tarptautinė politika: komentarai ir interpretacijos*, Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 181.

Antrąją problemą Putinas taip pat sprendė rezultatyviai: panaudojus ekonominės ir teisinės prievartos metodus, labiausiai politikuojantys oligarchai prarado galimybę daryti tiesioginę įtaką Kremliuje priimamiems politiniams sprendimams, jų galia buvo galutinai neutralizuota. Tokiu būdu prezidentas vienašališkai nustatė naujus Kremliaus ir oligarchų bendravimo principus, tokius kaip politinė subordinacija ir lojalumas, neleidamas viešai oligarchams politikuoti⁵. Žinoma, jų laikytis tapo privalu ir kitiems šio išskirtinio klubo nariams. Belieka dar pridurti, kad lygiagrečiai Kremliaus pozicijų stiprinimo procesą lydėjo lėtas ekonomikos kilimas, nulemtas ne tiek konkrečios ir sėkmingos valdžios ekonominės politikos, kiek nuolat palankios tarptautinės konjunkcijos, išlaikančios aukštą ir stabilų pasaulinių strateginių žaliavų kainų lygį.

Taigi Rusijos vidinės raidos stabilizacija laikytina didžiausiu pirmosios kadencijos laimėjimu, pasiektu sutelkus realius valdžios svetus vienoje rankose ir tuo pat metu lėtai ir atsargiais veiksmais taisant padėtį tose anarchijos stadijoje esančiose pagrindinėse valstybės gyvenimo srityse, be kurių negalima toliau judėti – veikti siekiant normalios būsenos. Iš tiesų stiprėjančių Kremliaus galių fone valdžios antikriziniuose veiksmuose galima išvėlyti ir tam tikrus sumanymus valdymo sistemai moderninti ir konkrečius mėginimus juos pritaikyti praktiškai, pavyzdžiui: partijų įstatymo priėmimas, teismų ir prokuratūros, mokesčių sistemos, žemės ir karinių pajėgų reformos. Tiesą pasakius, daugelis šių projektų dėl gausybės tiek objektyvių, tiek subjektyvių veiksnių netapo politinių ir socialinių, o ypač ūkinių ir struktūrinių permainų katalizatoriais ir sugebėjo pasiekti dažniausiai tik vidutinį ar minimalų praktinio įgyvendinimo lygmenį, taigi ir galutinis rezultatas taip pat buvo menkas⁶. Visapusiškai vertinant situaciją svarbu pridurti ir tai, kad vadinamieji modernizaciniai valdžios sprendimai tarp kitų antikrizinių veiksnių akivaizdžiai modifikavosi. Iš esmės jais pirmiausia buvo siekiama ne pagerinti situaciją, bet ją normalizuoti.

Kita vertus, Kremliaus antikriziniai veiksmai, tapę vieninteliu prioritetiniu tikslu (nes tai buvo ne kas kita, o valstybės išlikimo problema), galima sakyti, palengva „išaldė“ bendrą ganėtinai chaotiškai vykusį demokratėjimo procesą, netgi daugiau – ėmė palaipsniui ryškėti demokratijos pozicijų siaurinimo tendencija. Tiksliau sakančiant, valdžios energingi veiksmai, nukreipti valstybės stabilumui užtikrinti, slopino žodžio ir spaudos laisvę, kai buvo uždaryti (arba apribota jų veikla) opoziciniai spaudos ir televizijos kanalai (kai kurie jų dėl to, kad priklausė oligarchams, patekusiems į Kremliaus nemalonę)⁷. Kita vertus, Putinas savo kadrų politika, paskirdamas į atsakingiausius civilinės valdžios postus karinių struktūrų ir specialiųjų tarnybų pareigūnus (kas ketvirtas – politinio elito atstovas), gerokai padidino specialiųjų tarnybų tiesioginį vaidmenį valstybės valdyme, kas, savaime suprantama, prieštarauja demokratinės tvarkos logikai⁸.

⁵ Фортецкий С., „Правит ли Россией олигархия?“, *Полис*, 2002, № 5, с. 64–73.

⁶ Plačiau žr.: Shevcova L., *Putin's Russia*, Washington: Carnegie endowment for international peace, 2003, p. 104–133, 187–196; Laurinavičius Č., „О военной реформе в России“, *Lietuvos Rytų kaimynai: Politika ir saugumas. Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga*, Nr. 7, Vilnius: Leidybos centras prie KAM, 2002, p. 25–28.

⁷ Politologai, lygindami politinę konjunktūrą prieš 1999 m. ir 2003 m. rinkimus, Putino įgyvendintas „reformas“ įvardijo kaip antidemokratinis pertvarkymus, sukūrusius daugybę kliūčių politiniams oponentams būsimoose rinkimuose. McFaul M., Petrov N., „What the Elections Tell Us“, *Journal of Democracy*, July 2004, Vol. 15, No. 3.

⁸ Крышмановская О., „Режим Путина: либеральная милитократия“, *Pro et Contra*, Т. 7, 2002, № 4.

Galima teigti, kad nuo šio momento prezidento galių stiprinimo tendencija evoliucionavo nuo vienkartinį veiksmų politikos iki prioritetinės politinės programos. Taip jai buvo suteiktas oficialios politikos statusas ir tuo pat metu stabdoma visuomeninių demokratinių institucijų raida. Šios politikos fone pamažu ryškėja ir naujas valdžios požiūris į tolesnę demokratijos plėtrą – problemų sprendimas atidedamas tolesnei ateičiai, motyvuojant Rusijos specifiškumu, trukdančiu jai būti imliai – priimti vakarietiško demokratinio gyvenimo patirtį.

Tiesa, gerokai sustiprintos prezidento galios ir stabilizuota politinė bei socialinė aplinka pirmosios kadencijos pabaigoje suteikė Putinui ir alternatyvių galimybių, pavyzdžiui, į politinę dienotvarkę buvo įtraukti ir imti spręsti kokybiškai nauji valstybės demokratinės transformacijos uždaviniai. Žinoma, praktiškai tai galėjo būti pradėta įgyvendinti tik po rinkimų ciklo – parlamento ir prezidento rinkimų.

2. Valstybės Dūmos rinkimai: demokratiškumo paieškos

Pirmosios Putino kadencijos pabaigoje svarbiausiu politiniu įvykiu neabejotinai tapo rinkimai į Valstybės Dūmą, nepaisant akivaizdžiai suvaržytų šios institucijos galimybių konstruoti politinius procesus. Tačiau būtent šioje valdžios institucijoje įgyvendinamas, nors ir minimaliu lygiu, politinis pliuralizmas. Ypač svarbu yra ir tai, kad Dūma sudaroma remiantis laisvų rinkimų principu įvairių konkuruojančių politinių pakraipų partijų varžytuvėse.

Prieš rinkimus politinė situacija šalyje, palyginti su ankstesniais 1999 metų rinkimais, gerokai pasikeitė ir priklausė, kaip jau minėta, nuo naujų anksčiau išvardytų veiksmų. Šiuo atveju, pasak politologo Andrejaus Riabovo, būtent prezidentas, jo administracija arba tiesiog Kremlius tapo pagrindiniu rinkimų žaidėju, lemiančiu rinkimų dienotvarkę ir prieš rinkimus vykstančios kovos kryptį, o partijos ir vadinajamieji rinkimų susivienijimai tik prisitaikė prie rinkimų situacijos⁹. Be to, reikia pabrėžti, kad dar prieš rinkimus pirmą kartą Kremliaus galia pasiekė aukščiausią lygį, o tai savo ruožtu reiškė, jog jį remiančios politinės jėgos gali tikėtis svaresnės nei anksčiau visokeriopos paramos.

Kremlius siekė ne tik įtvirtinti pasiektus laimėjimus Dūmoje, bet ir užsitikrinti kuo palankesni jį remiančių Dūmos deputatų mandatų skaičių. Tikslui pasiekti buvo naudojamas tradicinis būdas – „valdžios partija“¹⁰. Konkretūs veiksmai šia linkme prasidėjo 2001 metais, kai buvo sujungtos dvi politinės jėgos – „Tėvynė“ ir „Vienybė“, kurios tapo viena visuomenine organizacija, o vėliau partija. Palyginti su ankstesniais rinkimais, abiejų politinių žaidėjų prieš rinkimus buvusios pozicijos gerokai transformavosi prezidento naudai – stipraus pirmojo politiko atvirai reiškiamą paramą šįkart partijai suteikė daugiau politinių dividendų, o ne atvirkščiai. Pastaroji aplinkybė ir partijos vadovybės aktyvūs bei reguliarūs veiksmai sparčiai didinant partijos narių ir šalininkų gretas ir, kas svarbiausia, tiesioginė galimybė naudotis

⁹ Пресс-брифинг: „Расстановка сил перед выборами: оценки и прогнозы“, <http://www.carnegie.ru/ru/print/69303-print.htm>, 2004 05 11.

¹⁰ Carothers T., „Democracy: no party for parties“, *Rough crossing democracy in Russia*, Moscow: Neostrom Publishers, 2004, p. 75–76.

neišsenkančiais valdžios administraciniais ištekliais (rus. „административный ресурс“) sudarė itin palankias sąlygas partijai sėkmingai kaupiti potencialias jėgas ir siekti rinkėjų palankumo¹¹.

Tiesa, reikia turėti omenyje dar vieną palankių aplinkybių, susijusių su administracinių išteklių panaudojimu, ypač regionuose, aspektą. Visų lygių valdžios biurokratijai buvo lengva apsispręsti, kadangi iš anksto tapo aiškūs rinkimų, ypač prezidento, favoritai, todėl beliko tik priderinti savo veiksmus prie išryškėjusios politinės konjunktūros ir paremti proprezidentinę politinę jėgą.

Taigi 2003 m. gruodžio 7 d. vykę rinkimai iš esmės sprendė vieną vienintelę politinę intrigą – kiek deputatų mandatų atiteks valdžios partijai „Vieningoji Rusija“. Skirtingų visuomenės nuomonės tyrimo centrų ankstyvosios, prieš rinkimus atliktos, apklausos taip pat liudijo, kad „valdžios partija“ neturėtų susidurti su didesnėmis kliūtimis, kadangi atsirado naujų palankių momentų. Pagrindinės nusilpusios politinės jėgos, kaip antai Komunistų partija, nesugebėjo pagausinti savo šalininkų gretų ir gerokai atsiliko, o abiejų dešiniųjų partijų galimybės netgi peržengti numatytą procentinį barjerą išliko abejotinos dėl nesugebėjimo suderinti bendrų veiksmų¹². Šių veiksmų konjunktūros sukurtoje erdvėje būtų tikslinga aiškintis tolesnius svarbesnius rinkimų aspektus, kai į konkurencinę kovą įsitraukė 23 politinės partijos ir visuomeniniai judėjimai, dalyvaujantys savarankiškai ar susijungę į rinkimų susivienijimus¹³.

Remiantis sociologinių apklausų duomenimis, realiai įgyti didesnę pranašumą ir peržengti 5 proc. ribą galėjo tikėtis tik 5 dalyviai. Silpniausias pozicijas demonstravo „Jabloko“ ir Dešiniųjų jėgų sąjunga, dėl partijų lyderių asmeninių ambicijų nesugebėjusios susitarti dėl bendrų agitacinių veiksmų. Tokia tendencija nusistovėjo, nepaisant nedidelių svyravimų, iki pat rinkimų agitacinės kampanijos pradžios ir rinkimų dienos, išskyrus tą momentą, kai prieš pat rinkimus smarkiai išaugo „Rodina“ reitingai¹⁴.

¹¹ Partijos statistiniai 2002 m. kovo mėnesio rodikliai: apie 400 tūkst. narių, tarp jų 154 Valstybės Dūmos deputatai, 41 Federacinės Tarybos narys, 6 gubernatoriai partijos taryboje, filialai veikė visuose 89 Federacijos subjektuose, iš viso apie 2 400 vietinių skyrių. Верин В., „Единая Россия“ обещает успех“, *Парламентская газета*, 2003 04 01, № 59 (1188); Мнение экспертов, „Развитие партии „Единая Россия“ и состояние партийно-политической системы“, <http://niiss.ru/edro.shtml>, 2004 03 05; „Программа „Выборы–2003“, „Съезд партии „Единая Россия“, <http://svoboda.org/programs/el/2003/el.040303.asp>, 2004 03 23.

¹² ROMIR, VCIOM – А, „Visuomeninės nuomonės fondas“, liepos–rugpjūčio mėn. visuomenės apklausų duomenys: „Vieningoji Rusija“ – 21–23 proc., RFKP – 17–19 proc., Liberalų demokratų partija – 6–7 proc., „Jabloko“ – 4–5 proc., Dešiniųjų jėgų sąjunga – 3,5–4,5 proc. *Партийные электораты: динамика и перспективы*. Аналитический бюллетень, Август 2003, <http://www.carnegie.ru/ru/print/67956-print.htm>, 2004 04 12.

¹³ „Политические партии в начале предвыборной кампании в Государственную Думу РФ“, <http://www.indem.ru/IDD2000/anal/Rim2583.html>, 2004 11 11.

¹⁴ Пресс-выпуск #20: рейтинги партий и политиков, <http://www.levada.ru/press/2003111701.html>, 2004 05 23; Рейтинги партий, http://www.bd.fom./report/cat/policy/party_rating/stat_rating/party_rating_2003/d034401, 2004 05 24.

Kita vertus, reikia prisiminti vieną įdomų momentą, kad, nepaisant žemo partijų ir pačios Dūmos reitingo (eiliniai piliečiai, atsakydami į klausimą, kokius šalyje vykstančius rinkimus laikytų svarbiausiais, eilės tvarka nurodydavo prezidento, savivaldos, gubernatorių ir (tik ketvirtoje vietoje!) Dūmos rinkimus, kuriuos beveik prilygino regioniniams įstatymų leidžiamųjų institucijų rinkimams), prognozės liudijo apie ne mažesnę kaip 50 proc. rinkėjų aktyvumą¹⁵. Tokią disharmoniją įtikinamiausiai galima būtų mėginti aiškinti pernelyg didele priverstinio dalyvavimo tradicijos, atėjusios iš netolimos praeities, įtaka dabartiniam rinkėjui.

Aptariant rinkimų agitacijos periodo ypatumus derėtų atkreipti dėmesį į dar vieną, tyrėjų gerokai primirštą, rinkimų proceso produktą – partijų rinkimų programą, nepaisant akivaizdžios tiesos – Rusijos sąlygomis jas galima vertinti kaip teorinės politinės minties virtualią pasireiškimo formą. Kitaip sakant, tai toks visiškai formalizuotas rusiškosios rinkimų demokratijos atributas vien dėl to, kad praktiškai jų įgyvendinti neįmanoma, jeigu jos nesutampa su Kremliaus politine linija. Tačiau šiuo atveju daugiausia mus domintų „valdžios partija“, kaip potencialiai vienintelė jėga, disponuojanti tam tikra atvira politinės minties įgyvendinimo galimybe. Kita vertus, partijos rinkimų programoje ir jos vadovų oficialiose kalbose pastebime naujų siūlymų, susijusių su šalies demokratizacijos proceso stiprinimu.

Iš tikrųjų rinkimų favoritės rinkimų programoje pagrindinis prioritetas – socialiniai ir ekonominiai veiksmai, kurie turėtų užtikrinti piliečių gerovės kilimą, tačiau surandame keletą itin konkrečių teiginių, tiesiogiai susijusių su demokratinių procesų gilinimo ir plėtros problematika. Ši politinė jėga, prisistatanti kaip centristinės orientacijos profesionalų ir pragmatikų partija, pirmiausia atsargiai („jeigu remiantis parlamentiniais rezultatais bus suformuota vyriausybė“), tačiau pakankamai aiškiai kelia sau tikslą tapti partija, pasirengusia paskelbti „savo vyriausybės sudėtį, nes tik tokia partija gali pretenduoti į valdžią šalyje. Ir mes tam pasiruošę!“. O kad valdžios valdymo optimizavimo problema būtų sėkmingai išspręsta, ji siūlė panaudoti šešis būdus, iš kurių vienas siejamas su būtinybe sustiprinti partijos įtaką vykdomajai valdžiai, taip pat kalbėjo apie vyriausybės atsakingumą Valstybės Dūmai¹⁶. Kad tokia nuostata neatsitiktinis vertybinis partijos politinis ideologinis orientyras, o vienas iš efektyvių būdų stiprinti politinio režimo demokratinius procesus, rodo ir ankstesni oficialūs partijos dokumentai¹⁷.

Kita vertus, programoje rinkėjui kalbama ir apie kitokių demokratinių sprendimų būtinybę (laisva spauda, savivaldos stiprinimas, valdžios atsakingumas), tačiau tai suformuluota itin atsargiai, pavyzdžiui, jei dėstoma apie spaudos gynimą nuo

¹⁵ „Опрос населения 2003 07 03. Отношение к выборам“, www.bd.fom.ru/report/cat/policy/party_rating/election_2003/attitude_to_election_/d032608, 2004 03 06.

¹⁶ Предвыборная программа Политической партии “Единая Россия” <http://www.edinros.ru/section.html?rid=2092>, 2004 05 09.

¹⁷ Pirmą kartą partijos pozicija tiksliausiai ir plačiausiai buvo suformuluota 2002 m. kovo mėnesį lyderio Boriso Gryzlovo pranešime, kuriame konstatuojama, kad susiklosčiusi situacija yra problemiškausias 10 dešimtmečio palikimas ir viena iš kliūčių, trukdančių šaliai politiškai vystytis, kurti „tikrąją demokratiją“ ir „visavertę pilietinę visuomenę“. Netgi nurodomas palankus metas problemai spręsti – Valstybės Dūmos rinkimai. Tačiau tuo pat metu vėlgi būtinai pabrėžiama, kad Konstitucija nenumato tokios galimybės, o Konstitucijos pakeitimai – „ateities klausimas“. Доклад Б. Грызлова на II съезде партии “Единая Россия”, <http://www.vvp.ru/docs/parties/er/63.html>, 2004 05 10.

komercinių struktūrų ir valdžios įtakos, būtinai kalbama apie „socialiai atsakingą spaudą“¹⁸. Apibendrinant galima pasakyti, kad partija, apibrėžusi savo prioritetinių veiklos uždavinių – šalies ekonomikos ir piliečių gerovės kėlimą, jį susieja su politinio režimo atskirų sričių, sakyčiau, labiausiai nutolusių nuo demokratinių standartų, tolesnio palaipsnio demokratizavimo procedūromis.

Taigi partijos pozicija – tęsti transformacijos procesą plėtojant demokratiją – nebuvo atsitiktinė ir, galima drąsiai sakyti, užėmė konkrečią vietą principinių demokratinių nuostatų sąrašė, nepaisant formuluočių dviprasmiškumo, garantuojančio politinio manevro laisvę. Kita vertus, tokia solidi nuostata, nors ir ne pati svarbiausia, vargu ar galėjo būti įtraukta į programą be išankstinių konsultacijų arba bent tylaus pirmojo šalies politiko pritarimo. Kartu tokia pozicija perša mintį apie Kremliaus ir „Vieningosios Rusijos“, oficialiai pasiskelbusios „Prezidento atrama“, išimtinę patronato santykių dimensiją, užkertančią kelią šiai politinei jėgai įgyvendinti savarakiškas iniciatyvas. Tai sumažina netgi „valdžios partijos“ galimybes sėkmingai atlikti tarpininko tarp visuomenės ir politinių institucijų vaidmenį. Palyginti su dešiniųjų partijų Dešiniųjų jėgų sąjungos ir ypač „Jabloko“ rinkimų programomis, deklaruojančiomis prioritetinių demokratinio Rusijos pasirinkimo kelią, „valdžios partijos“ siūlymai yra ne tokie konkretūs ir radikalūs, siūlomi veiksmai gerokai mažesnės apimtys, tačiau pozicijos kai kuriais klausimais praktiškai sutampa, pavyzdžiui, didinant parlamento žemesniųjų rūmų įtaką (suteikiant kontrolės funkciją) vykdomajai valdžiai – vyriausybei¹⁹.

Rinkimai, netgi aktyviausiu agitacijos periodu, vyko monotoniškai ir be didesnės konkurencinės įtampos, išskyrus vienintelį išskirtinį atvejį – „Vieningosios Rusijos“ radikalų atsisakymą dalyvauti teledebatuose su pagrindiniais politiniais oponentais. Ši pozicija grindžiama formaliu aiškinimu, kad svarbiausi klausimai dėl partijos ideologijos ir pozicijos žinomi, jie išdėstyti programoje ir aptarti suvažiavimuose, be to, itin aktyvus yra partiečių darbas regioniniu lygmeniu. Žinoma, kad tokią rinkimų strategiją lėmė kiti motyvai, nes eiliniai rinkėjai programų nebeskaito, o partijos suvažiavimai nėra transliuojami per visuomenės informavimo priemones.

Tiesa, kalbant apie tokios strategijos pagrįstumą, reikia pabrėžti, kad ji iš tikrųjų pasiteisino, nes partija daugiau gavo naudos negu patyrė nuostolių dėl politinių konkurentų ir spaudos priemonių kritikos. Pirmiausia ji, kaip „valdžios partija“, t.y. lyg ir atsakinga už dabartinės valdžios vykdomą politiką, išvengė kitų partijų, ypač Komunistų partijos ir „Jabloko“, gabių oratorių nepalankių klausimų („Jukos“ byla, socialinė hiperdiferenciacija, žemas valstybės tarptautinis statusas) tiesioginiame eteryje, o neišnaudotą laiką – beje, tai pažymi dauguma rinkimų ekspertų – partija su kaupu kompensavo gausiais partijos lyderių pasirodymais pagrindiniuose valstybei pavaldžiuose televizijų kanaluose (keturis kartus dažniau nei kiti kandidatai, partijos ir rinkimų susivienijimai kartu)²⁰.

¹⁸ Žr.: 17 nuoroda.

¹⁹ „Демократический манифест“, „Основы государственной политики на 2003–2005 г.“ http://www.yabloko.ru/Elections/2003/Program_2003/index.html, 2004 04 10; „Обращение СПС к российским избирателям“ 8 августа 2003 г. <http://www.duma.sps.ru/?id=51132>, 2004 03 25.

²⁰ Бадовский Д., „Комментарий в связи с отказом „Единой России“ от участия в теледебатах“, www.carnegie.ru/ru/print/68544-print.htm, 2004 04 02; Михайлова О., „Старт дан...“, www.indem.ru/idd2000/index.htm, 2004 04 05.

Aiškindamiesi tolesnius procedūrinius eigos aspektus susiduriame su administracinių išteklių panaudojimo mastais, sukėlusiais itin didelių abejonių dėl rinkimų proceso demokratiškumo. Administraciniai ištekliai, kaip vienas ryškiausių rusiškosios rinkimų sistemos bruožų, yra skirstomi į tris dalis, kurias trumpai būtų galima apibūdinti taip: pirmoji – informacinė, pasireiškianti informacijos monopolija (televizijos kanalai), antroji – pareigybinė: tai dvigubų pareigų suderinimas – partijos vadovo ar aktyvaus šalininko ir valstybės centrinės ar regioninės valdžios institucijos pareigūno, jų vieši pareiškimai dėl tam tikros politinės jėgos rėmimo, trečioji – „priverstinė“ – tai rinkėjų valios tiesioginis veikimas administracinėmis poveikio priemonėmis bei rinkimų rezultatų klastojimas. Iki tol toks neteisėtas agitacijos metodas, skirtas rinkėjams mobilizuoti, labiausiai buvo pastebimas per prezidentines kampanijas, klasikinis pavyzdys – Boriso Jelcino antroji rinkimų kampanija. Beje, jos metu administraciniai ištekliai, nukreipti prieš konkurentus, labiausiai reikėsi finansiniais ir informaciniais ištekliais²¹.

Šios tendencijos keliamus pavojus agitacinio rinkimų proceso metu, matyt, pirmiausia viešai konstatavo savo pirminėse ataskaitose ESBO stebėtojai, tačiau bene tiksliausiai ir iškalbingiausiai apie tokio reiškinio išplitimą ir daromą poveikį rinkėjams ir rinkimų galutiniams rezultatams byloja „administracinių išteklių“ stebėsenos (monitoringo), atliktos kompetentingos tarptautinės bendrovės „Transparency International“ Rusijos filialo, pastebėjimai. Štai stebėsenos metu „Vieningoji Rusija“ buvo paminėta pagrindiniuose informaciniuose šaltiniuose (spaudoje, televizijoje, internete) praktiškai tiek pat kartų kiek visos partijos kartu. Belieka aiškumo dėlei pridurti, kad administracinių išteklių naudingumo koeficientas galėjo siekti ne mažiau kaip pusantro karto.

Žinoma, visų pirma partija panaudojo administracinius išteklius (162 kartus) savireklamos tikslams, tačiau nemaža dozė (42 kartai) teko didžiausio konkurento RKP atvirai kritikai²². Kita vertus, Strateginių tyrimo centro vadovas politologas Andrejus Piontkovskis, palyginęs favoritės pradines starto pozicijas ir galutinius laimėjimus, konstatavo, kad kaip tik televizija ir tapo svarbiausiu instrumentu, užtikrinusiu visišką pergalę pagrindinei Kremliaus partijai²³.

Žinoma, su tokiais svariais argumentais negalima nesutikti, tačiau partijos lyderiai savo lakoniškuose vertinimuose (kad laimėjo dėl atliktų darbų) apie šį reiškinį neužsimena, tarsi jo visiškai nebūtų buvę. Kiek atviresnis ir diplomatiškesnis buvo partijos rinkimų štabo vadovas Jurijus Volkovas, kuris teigė, kad išnaudoti ne administraciniai, bet „didžiuliai žmogiškieji ištekliai“²⁴. ESBO stebėtojai preliminarioje ataskaitoje, išplatintoje kitą dieną po rinkimų, konstatavo, kad buvo panaudo-

²¹ Gelman V., „The Iceberg of Russian Political Finance“, *Contemporary Russian Politics*, Oxford: University press, 2001, p. 182, 191–192; Воронцова А., Звоновский Б., „Административный ресурс как феномен российского избирательного процесса“, *Полис*, 2003, № 6, с. 114–124; Михайлова О., „Предвыборная кампания – 2003: итоги и выводы“, <http://www.indem.ru/IDD2000/anal/MOV31215.htm>, 2004 06 10.

²² „От мифов к фактам: использование административного ресурса в избирательной кампании в цифрах“, www.transparency.org.ru/doc/pr231203_rus_01101_2.doc; „Второй промежуточный отчет миссии ОБСЕ“, <http://www.urna.ru/rules52534.html>, 2004 02 23.

²³ Понтовский А., „Управляемая демократия стала ещё более управляемой“, *Новая газета*, 9 декабря 2003.

²⁴ „Борис Грызлов комментирует предварительные итоги выборов в Госдуму“, <http://www.gryzlov.ru/index.php?page=events&id=326>; Волков Ю., „Наша победа закономерна“, <http://www.edinros.ru/news.html?id=41486>, 2004 05 12.

ti „administraciniai ištekliai“, kaip įvykusį faktą ir pabrėžė jo panaudojimo visuotinumą. Kaip tik tai ir tapo galutinės išvados pagrindu – pažeistas vienas iš svarbiausių demokratinių rinkimų principų, reiškiančių, kad partijos ir kandidatai varžėsi nelygiavertėmis konkurencijos sąlygomis²⁵. Analogiška išvada, tik geriau argumentuota, po mėnesio buvo pateikta galutinėje šios organizacijos ataskaitoje, kur administraciniai ištekliai susiję su vienos partijos iškėlimu per visuomenės informavimo priemones²⁶. Taigi administracinius išteklius galima laikyti vienu iš pagrindinių veiksmų, turėjusių įtakos rinkimų rezultatams – „valdžios partijos“ naudai, ką byloja nauja politinių jėgų išsidėstymo tvarka. „Vieningoji Rusija“ labai sutvirtino savo pozicijas (1999 metų „valdžios partijos“ laimėjimas – 81 mandatas) gavusi 306 (iš 450) deputatų mandatus. Komunistų partija gavo 54 mandatus ir išlaikė antrąją poziciją, tačiau atitinkamai prarado 30 deputatų vietų, trečiojoje vietoje įsitvirtinusi rinkimų naujokė „Rodina“ gavo 38 mandatus. Ketvirtoje pozicijoje esantys liberalai demokratai pagerino savo rezultatus daugiau kaip dvigubai ir įgijo teisę į 36 mandatus. Didžiausią nesėkmę patyrė dešinėsios partijos, nepatekusios į Dūmą ir praradusios net 52 mandatus²⁷.

Taigi, remiantis ESBO stebėtojų komisijos atlikta analize, kurioje, beje, rasime ir nemažai teigiamų vertinimų (pavyzdžiui, pažymėta, kad išaugo Centrinės rinkimų komisijos profesionalumas), aiškiai konstatuojama, jog būta didelių konkurencingumo kriterijaus pažeidimų. Užfiksuotų pažeidimų skaičius ir jų dažnumas suteikia pagrindą kalbėti apie rusiškosios rinkimų demokratijos kontrolės elemento, atsiradusio dėl nelegitiminių valdžios pastangų, egzistavimą ir apie vieno iš pagrindinio konkurenciją liudijančio elemento – lygių politinių varžybų sąlygų, t.y. laisvės ir sąžiningumo (angl. *free and fair*) reikalavimo, neatitikimą. Ir dar vienas pastebėjimas: akivaizdu, kad rinkimuose kovojo ne programos, bet biurokratija, kuri monopolizavo rinkėjus, tad rinkėjai balsavo ne pagal pateiktą programą, o tiesiog automatiškai arba vadovaudamiesi kitais motyvais atidavė tiesę valdyti. Todėl galima drąsiai konstatuoti, kad nebuvo žengtas tolesnis pažangus žingsnis šia kryptimi, o rinkimų demokratiškumas visuomenės tebėra labai paviršutiniškai suvokiamas ir neturi nusistovėjusios tradicijos, taigi lengvai gali būti pažeidžiamas.

Nors demokratinio rinkimų proceso normų integralumas vykdomosios valdžios akivaizdžiai buvo pažeistas, prezidentas Putinas savo vertinimuose konstatuodamas įvykusių rinkimų pozityvumą – Rusijos piliečiai turėjo eilinę galimybę išrinkti Dūmą, o „valstybė garantavo laisvą ir sąžiningą demokratinį pasirinkimą“, rinkimai „atspindėjo gyventojų realias simpatijas“ – pateikė pagrindinę išvadą, kad „tai – dar vienas žingsnis stiprinant demokratiją“²⁸. Turint omenyje ką tik kompetentingų organizacijų pateiktas nuostatas bei pridėjus tai, kad naujoje Dūmoje nebeliko parti-

²⁵ „OSCE: Vote Fundamentally Distorted“, <http://www.themoscowtimes.com/stories/2003/12/09/001.html>, 2004 02 01; „Выборы в Госдуму: предварительный доклад ОБСЕ“, 08 декабря 2003; <http://www.urna.ru/rules/53557.html>, 2004 04 16.

²⁶ Russian Federation Elections to the state Duma 7 december 2003. OSCE/ODIHR Election Observation Mission Report, Warsaw, 2004, p. 12.

²⁷ Smith M., *The Putin Presidency: Establishing Superpresidentialism*, Conflict Studies Research Centre, Russian Series, February 2002, p. 2–3.

²⁸ „Вступительное слово на совещании с членами Правительства, 8 декабря 2003 г. http://www.kremlin.ru/appears/2003/12/08/1931_type63378_56843.shtml, 2004 10 09.

jų, besitapatinančių su demokratinėmis vertybėmis, išliko, tiesa, gerokai susilpnėjusi, kairiosios pakraipos opozicija. Tokios išvados motyvai yra išties sunkiai paaškinami, tačiau suprantami prezidento vykdomos pragmatinės politikos kontekste. Putino požiūrį, ko gero, derėtų interpretuoti taip: šiandieninėje valstybės ir visuomenės raidos stadijoje susiklosčiusios „demokratiškų“ rinkimų realijos vertintinos vienareikšmiškai – kaip nemažas laimėjimas šalies modernizavimo srityje. Kita vertus, toks Putino politinis veiksmas aiškiai iškelia į viešumą Vakarų valstybių ir Rusijos vertybinį skirtumą.

3. Politinio ciklo tarp rinkimų naujienos

Tolesnėje Rusijos vidaus politikos dienotvarkėje, susijusioje su rinkimų laikotarpiu, figūravo prezidento rinkimai, todėl savaime suprantama, kad sprendimus, priimtus šiuo metu, reikia vertinti atsižvelgiant ir į šią aplinkybę. Tačiau netikėtas ir paslaptingas Putino sprendimas atstatyti vyriausybę pasinaudojant Konstitucijos 117 straipsnio 2 skirsniu, likus trims savaitėms iki rinkimų dienos, tapo pagrindiniu prieš rinkimus vykusiu viešu diskusijų, politikų ir politologų komentarų objektu.

Šis politinis manevras, pelnęs nemažai prieštarų vertinimų tiek Rusijoje, tiek už jos ribų, telpantis į Putino politikos strategijos ir taktikos rėmus, galima sakyti, yra logiškas jo politikos tęsinys. Nauja čia yra tikrai sprendimo netikėtumas, beje, nebūdingas prezidento valdymo stiliui ir, kaip tiksliai pažymėjo kai kurie Rusijos dienraščiai („Komsomolskaja pravda“, „Nezavisimaja gazeta“, „Moskovskij komсомолец“), atitiko Jelcino vyriausybės netikėtų „rokiruočių“ tradicijas. Pasinaudodamas konstitucine teise atstatyti vyriausybę savo nuožiūra, šiuo atveju likus dviem savaitėms iki rinkimų dienos, prezidentas pademonstravo savo politines galias ir tai išreiškė trumpa fraze: „Aš galiu, vadinasi, manau“. Be abejonės, priešingas veiksmas, kai vyriausybė atsistatydina taip pat pagal Konstituciją, bet iškart po prezidento rinkimų, būtų liudijęs Kremliaus politikos pastovumą ir demokratinį pobūdį.

Savo ruožtu vyriausybės atstatydimas sudarė palankią progą įgyvendinti praktiškai jau anksčiau skelbtą „Vieningosios Rusijos“ rinkimų programos teiginį apie vykdomosios valdžios formavimą atsižvelgiant į Valstybės Dūmos rinkimų rezultatus. Apie tokių politinių ketinimų rimtumą liudijo partijos vadovų, ypač tapusio Dūmos pirmininku B. Gryzlovo, patikinimas laikytis nuostatos, kad vyriausybės formavimas „turi remtis Dūmos dauguma“, bei įsitikinimas, jog yra būtina, „kad partijos kandidatai pretenduotų užimti ministrų vietas būsimoje vyriausybėje“²⁹. Partija mažų mažiausiai tikėjosi vadovauti atskiroms ministerijoms ir atrinko 5–6 galimus kandidatus iš deputatų korpuso³⁰.

Įtarimai, kad tai tikrai laiko klausimas, dar labiau sustiprėjo, kai prieš rinkimus Putinas pripažino, jog yra nusiteikęs svarstyti vyriausybės formavimo klausimą su parlamentine dauguma. Toks politinis sprendimas būtų palankiai įvertintas Vaka-

²⁹ „Борис Грызлов за формирование правительства парламентского большинства“, <http://www.edinros.ru/news.html?rid=43&id=50860>, Борис Грызлов „Решение Президента – стратегическое“, <http://www.edinros.ru/news.html?rid=43&id=51380>, 2004 06 12.

³⁰ „Единороссы“ могут предложить несколько кандидатур“, <http://www.edinros.ru/news.html?rid=43&id=52084>, 2004 06 04.

rų valstybių kaip konkretus, rimtas žingsnis, stiprinantis politinės institucinės sistemos demokratijos elementus, kas savaime būtų pasitarnavę išskaidant stiprėjančias abejones dėl nukrypimo nuo demokratinės linijos. Tačiau partija pasiekė tik minimalų rezultatą – įvyko keli konsultaciniai susitikimai su prezidentu, dėl ko pavyko gauti pirmojo vicepremjero postą techninėje vyriausybėje. Tai ir viskas, ką sau galėjo leisti šalies pirmasis politikas. Tokios prezidento konsultacijos labiau priminė formalią mandagumo procedūrą nei solidžias politikų konsultacijas. Beje, tai viename iš interviu atvirai pripažino ir partijos „Vieningoji Rusija“ sekretorius Valerijus Bogomolovas, kuris, tiesa, apsidraudė, sakydamas, kad reiškia asmeninę nuomonę³¹.

O vienintelį kadrinį paskyrimą į vicepremjero pareigas galima vertinti kaip kompensaciją už patirtą moralinę nuoskaudą ir pernelyg didelius lūkesčius, patvirtintus viešais pareiškimais, užkertant kelią galimam spontaniškam nepasitenkinimui. Tačiau balsavimas už nepolitinio premjero Michailo Fradkovo kandidatūrą surinko Valstybės Dūmoje konstitucinės daugumos (352) balsus.

Vyriausybės atstatydinimo ir sprendimo priėmimo dėl naujos skyrimo būdas aki-vaizdžiai liudijo, kad prezidentas Putinas nenusiteikęs keisti įprastinės politinės „valdžios vertikalės“ stiprinimo praktikos – pasidalyti, net ir minimaliai, kad ir su prezidentine (kiekviename žingsnyje demonstruojančia ištikimybę) partija, politiniais ištekliais, įsipareigojimais ir atsakomybe. Maskvos Karnegio tyrimo centro politologo Aleksandro Zudino vartojamą terminą „vienodai nutoles“ nuo (rus. „равноудаляемось“), tiksliai nusakantį prezidento santykius su kitais politinio režimo žaidėjais: oligarchais, kariniu ir politiniu elitu, dera patikslinti priskiriant proprezidentinę partiją „Vieningoji Rusija“, kuri (bent tuo momentu) buvo arčiausiai prezidento³².

Tačiau svarbiausia yra tai, kad toks Kremliaus principinis sprendimas suteikė rimtą pagrindą manyti, jog tolesnis politinės sistemos struktūrų, visų pirma politinės valdžios institucijų, liberalizavimas nelaikomas ne tik prioritetiniu uždaviniu, bet ir rimtesne politine problema, kitaip sakant, pasitenkinama „rinkimų demokratijos“ lygmeniu pasiektais minimaliais rezultatais. Pasitenkinama daliniu jos optimizavimu ir tobulinimu, pavadintu administracine reforma, kas naujai vyriausybei reiškė ministerijų skaičiaus sumažinimą beveik per pusę³³.

Kodėl pragmatiškasis prezidentas Putinas atsisakė radikalesnio politinio sprendimo, ypač turint omenyje egzistuojantį palankių aplinkybių kompleksą, išties gali būti aiškinama tik prezidento atsargumu, kai kalbama apie politinio stabilumo užtikrinimą, apie kurį užsimenama kiekvienoje jo svarbesnėje oficialioje kalboje³⁴. Tiesą pasakius, sudarytoji vyriausybė, į ją skyrus ministrus, atstovaujančius parlamentinei daugumai, tuo labiau proprezidentinei pozicijai, išties neturėtų net minimalios įtakos prezidento galioms. Ko gero, klausimas „kodėl“ patenka į neatsakytų sąrašą su rubrika „Kas yra ponas Putinas?“³⁵. Taigi ir šiuo atveju buvo išsaugotas valdžios *status quo* (legitimizuojant rinkimų būdu tokį politinį kursą) ir netgi, galima sakyti, sustiprintos Putino galios ir autoritarinis valdymas, kas atitinka ilgaamžės rusiškosios valdžios tradicijas.

³¹ Kalbėdamas apie konsultacijų peripetijas, pagarsėjęs kur kas atviresnėmis kalbomis negu kiti partijos vadovai, V. Bogomolovas pareiškė: „Visus sprendimus, daugiau ar mažiau kardinalius, prezidentas priima savarankiškai“. „Фрадков мне сказал: расскажи о ЕР...“, *Независимая газета*, 2004 03 05, arba <http://vbogomolov.ru/index.php?smi=27>.

³² Žr.: 4 išnašą; Hale Henry E., „Russia's Single-member-district Elections and The New Duma“, *The Moscow Times*, 2003 m. gruodžio 9 d.

4. Prezidento rinkimų maratonas

Paskutiniu reikšmingiausiu rinkimų ciklo įvykiu turėjo tapti prezidento rinkimai, tačiau iš anksto buvo aišku, kad jie virs formalia politine procedūra, nes neatsirado alternatyvios politinės figūros, galinčios bent kiek rimčiau konkuruoti su Putinu. Prieš rinkimus vykusios sociologinės apklausos, liudijančios prezidento aukštus populiarumo reitingus (iki 80 proc.), nepaliko net teorinių galimybių kitiems dalyviams ir iš anksto nulėmė rinkimų baigtį. Ši stabili ir aiškiai kontroliuojama prieš rinkimus susiklosčiusi situacija priminė Valstybės Dūmos rinkimus, kadangi iš rinkimų agitacinės dalies buvo eliminuotas pagrindinis varomasis komponentas – konkurencija ir programų kova.

Kita vertus, išankstinio nugalėtojo tolesni veiksmai rinkimų laikotarpiu diskreditavo net formalų demokratinių rinkimų turinį. Pirmiausia – visokeriopas naudojimas netiesiogine agitacija – kelionės po šalį, nušviečiant jas kaip prezidento darbo keliones, tuo pat metu atsisakymas dalyvauti rinkimams skirtuose debatuose – vienareikšmiškai vertintina kaip nesuderinama su demokratiniais standartais. Antra, praktiškai rinkėjui nebuvo pateiktas aiškus strateginis veiksmų planas kaip rinkimų programos dokumentas. Prezidento trumpus samprotavimus apie šalies vystymosi pagrindines kryptis eilinis rinkėjas galėjo sužinoti (valstybinio kanalo RTR dėka) žiūrėdamas reportažus iš susitikimų su vadinamaisiais įgaliotaisiais asmenimis apibendrinant ketverių metų prezidentavimo rezultatus³⁵. Atrodo, kad taikymas tokios nekonkrečios rinkimų strategijos, konsoliduojančios įvairioms visuomenės grupėms priklausančius šalininkus, visiškai pasiteisina, nes ir per pirmuosius rinkimus buvo naudojama analogiška taktika³⁶.

Tačiau reikšmingos informacijos pateikimo būdas, žinant, kad ji rinkimų metu beveik nebuvo plačiau aptarta ir svarstyta, dar kartą patvirtina nuomonę, kad prezidentas yra visiškai savarankiškas priimdamas principinius sprendimus, o politinis elitas iš esmės neturi realios galimybės dalyvauti šiame procese. Kita vertus, prezidento aiškiau negu iki tol išdėstytas požiūris ir politinės nuostatos yra vertos išsamnio ir platesnio aptarimo, nes padeda geriau suvokti pagrindinę politikos kryptį ir bent minimaliai atskleisti politinės dienotvarkės turinį – kokie vidaus politikos klausimai laikomi prioritetiniais ir ar jie susiję su mums labiausiai rūpima problema – demokratijos perspektyvomis, ir pagaliau – kokie siūlomi sprendimo būdai.

Išvardijęs reikšmingiausius pirmosios kadencijos laimėjimus (sustabdyta valstybės dezintegracija, sureguliuotas oligarchų politizavimosi procesas, stabilizuota ekonominė situacija), Putinas iš naujo iškelė ir sutelkė dėmesį į prioritetinę problemą – „žmonių gyvenimo kokybės kėlimą“ ir numatė pagrindinius ekonominius veikimo būdus šiam tikslui pasiekti. Pirmiausia – ekonomikos plėtros spartinimas tęsiant pradėtas ir

³³ Указ № 314 „О системе и структуре федеральных органов исполнительной власти“, http://www.government.gov.ru/data/news_text.html?he_id=158&news_id=13732, 2004 10 12.

³⁴ „Послание Федеральному Собранию Российской Федерации, 26 мая 2004 года“, <http://www.kremlin.ru/sdocs/appears.shtml?type=63372>, 2004 10 25.

³⁵ „Главе государства не следует заниматься собственной рекламой...“, <http://www.vip.lenta.ru/doc/2004/02/12/putin/>, 2004 10 12.

³⁶ Гельман В., „Второй электоральный цикл и трансформация политического режима в России“, http://www.eu.spb.ru/socio/files/cycle_2s.pdf, 2004 11 12.

inicijuojant naujas reformas gyventojų aprūpinimo gyvenamuoju plotu, energetikos, mokesčių, susisiekimo ir socialinėje srityse, silpninant dėl pernelyg didelio valstybės dalyvavimo ūkiniuose procesuose atsiradusius „kai kuriuos neigiamus veiksnius“³⁷.

Nesigilinant į ekonominės politikos niuansus dera pažymėti, kad modernizavimo priemonių arsenalas telkiamas tiksliai nuosaikiais metodais, primenančiais – bent iš pirmo žvilgsnio – geriausias perestroikos laikus, kai buvo siekiama dalinėmis priemonėmis pagerinti pavienius režimo elementus, kas atsispindi žodžiuose „ska-tinti“, „siekti“, „stiprinti“, „racionalizuoti“. Akivaizdžiai trūksta konkretumo ir aiškesnio požiūrio į egzistuojančias problemas ir būdus joms spręsti.

Antroji prioritentinė veikimo kryptis, kurios aprašymas, beje, užima tik vieną puslapį, užkoduota frazėje: „Tik laisvas žmogus gali garantuoti valstybės suklestėjimą“. Garantuodamas tolesnių politinių pertvarkymų demokratinį tęstinumą, Putinas konkretina, tai siedamas su savivaldos stiprinimu. Kalbama apie civilizuotos politinės konkurencijos, kuri galima tik egzistuojant įtakingoms ir stambioms politinėms partijoms, būtinumą bei žadama baigti teisinės sistemos pertvarką. Svarbiausia prezidento proliberali pozicija atsispindi jo teiginiuose apie būtinumą formuoti „visavertę, aktyvią pilietinę visuomenę šalyje“. Tiesa, kaip tai galima padaryti, pranešėjas nekonkretina, tik pamini vieną niuansą, kad „ji negalima be laisvų ir atsakingų masinės informacijos priemonių. Tačiau tokia laisvė ir atsakomybė turi būti paremta teisine ir ekonomine baze, kurią sukurti – valstybės pareiga“³⁸. Kas turėta galvoje kalbant apie atsakomybę, belieka tik spėlioti, prisimenant geriausius „kremlinologijos“* laikus, arba tiesiog palaukti, kol toks sumanymas bus pradėtas įgyvendinti praktiškai.

Putino siūlymus liberalizuoti politinį režimą derėtų vertinti dvejopai. Pirmą, ateities dienotvarkėje numatyti veiksmai yra ne tik netiksliai apibrėžti turinio prasme, bet ir minimalūs. Juos reikia vertinti tiksliai kaip nedidelius pakeitimus – patobulinimus, galinčius sudaryti sąlygas kardinaliems valstybiniam patobulinimams, pavyzdžiui, pilietinei visuomenei tolimoje ateityje sukurti. Galima sakyti, liberali prezidento pozicija netapo aiškesnė. Antra, abejonių nekelia ir tai, kad Putino credo negalima vertinti kaip galutinės ir įteisintos programos, kurioje išdėstyti prioritetingi veiksmai (tai, beje, galima taikyti ir siūlymams ekonomikos srityje) bus nuosekliai vykdomi. Kaip pažymi daugelis politologų, reformatoriškų veiksmų likimą lems konkreiti politinė situacija³⁹. Beje, netgi dauguma Rusijos ekspertų iš visų siūlymų skeptiškiausiai (dėl jų įgyvendinimo realumo) vertina būtent prezidento demokratinius ketinimus⁴⁰. Taigi galima drąsiai teigti, kad netgi tuo atveju, jei jie bus įgyvendinti, tai neturės didesnės įtakos politinio režimo demokratėjimo procesui.

Kandidatų autsaiderių elgesys rinkimų metu buvo adekvatus susidariusioms aplinkybėms – pagrindinių partijų lyderiams atsisakius dalyvauti, jų vietą užėmė žmonės, kurie turėjo tiesiog mechaniškai užpildyti susidariusį vakuumą arba galėjo spręsti tik siauras partines ir savo asmenines problemas: komunistai iškėlė Nikolajų Charitonovą, liberalų pozicijoms atstovaujanti Irina Chakamada tai panaudojo savo

³⁸ Žr.: 37 nuoroda.

³⁹ Rogoża J., „Wydźignęliśmy się z zapaści”: wystąpienie przedwyborcze Władimira Putina“, <http://www.osw.waw.pl/pub/koment/2004/02/030219.htm>, 2004 10 13.

⁴⁰ „Предвыборная кампания глазами экспертов: В. Путин и другие“, <http://bd.fom.ru/report/map/special/elecprez/d040938>, 2004 11 10.

reklamai. Rimčiausiai mėgino pasipriešinti patriotinių jėgų idėjinis vadovas ir lyderis Sergejus Glazjevas, tačiau ir jo agitacinė mašina daugiau dirbo ateities politiniams dividendams užsitikrinti. Aukštesniųjų rūmų parlamento pirmininkas Sergejus Mironovas, beje, itin ištikimas prezidento šalininkas, iškėlė savo kandidatūrą, tarsi olimpiadoje, vien norėdamas tiesiog dalyvauti ir pailginti kandidatų suolelį. Ne ką mažesnę politinį spektaklį surengė ir iki tol nuolatinis prezidento rinkimų dalyvis liberaldemokratų lyderis ekscentriškasis Vladimiras Žirinovskis, suteikdamas galimybę juose dalyvauti savo asmeniniam sargybiniui Olegui Malyškinui.

Tiesa, kalbant apie rinkimus, verta pažymėti, kad ramiai ir nuobodžiai vykstant procesui iškilo viena mažytė problema. Remiantis sociologinėmis apklausomis (tik 48 proc. apklaustųjų teigė tvirtai apsisprendę dalyvauti rinkimuose), Putinas galėjo nesurinkti daugiau kaip 50 proc. rinkėjų balsų, reikalingų, kad būtų išrinktas pirmajame rinkimų ture. Rinkėjų aktyvumui padidinti buvo pasitelktas įprastinis metodas – „administraciniai ištekliai“ bei paskelbtas agitacinis šūkis „Visi į rinkimus!“. Čia vėl pasireiškė, kaip ir Valstybės Dūmos rinkimų metu, biurokratinio aparato uolumas ir iniciatyva, tačiau begalinis noras pasitarnauti iš anksto žinomam laimėtojiui pasiekė gerokai didesnę masą, nors tai daryti nebuvo didesnės būtinybės.

ESBO atliktas valstybinių ir privačių televizijų tyrimas liudija, kad veikiančiam prezidentui buvo skirtas ypatingas dėmesys, o laiko požiūriu jis viršijo visų kandidatų eterio laiką kartu sudėjus, ypač tai atsispindėjo regioninių, tiek valstybinių, tiek privačių (išskyrus kelias išimtis), televizijų programose⁴¹. Tokia išvada kaip neginčijamas demokratinių rinkimų standartų pažeidimas užfiksuota ir galutinėje šios organizacijos ataskaitoje, kurioje akcentuojami šie momentai: diskriminacinis visuomenės informavimo priemonių vaidmuo kandidatų atžvilgiu, dėl to tarp skirtingų politinių pozicijų sumažėjo konkurencija ir galimybės įgyvendinti „turiningą pliuralizmą“⁴².

Prisiminus 2000 metų prezidento rinkimų ypatumus, kai tarp kandidatų vyko tam tikra laisva konkurencinė kova, o visuomenės informavimo priemonių ištekliai buvo daugmaž išlyginti, netgi pastabūs ir principingi tarptautiniai stebėtojai pasitenkino nuosaikesniais vertinimais, todėl pastarieji rinkimai vienareikšmiškai vertinti kaip konkretus žingsnis atgal⁴³. Išties rinkimų rezultatai, kaip visi ir tikėjosi, nepateikė staigmenų. Pasitelkus mobilizuojamuosius „administracinius išteklius“, dalyvavo 64,39 proc. rinkėjų (aktyvumas ankstesnių rinkimų metu – 68,7 proc.), o Putinas lengvai nugalėjo, surinkęs 71,31 proc. balsų, t. y. 18,4 proc. daugiau, palyginti su ankstesniais rinkimais. Likusieji 5 pretendentai – autsaideriai tesurinko 22,60 proc. balsų, tarp jų daugiausia balsų gavo komunistų atstovas Charitonovas (13,69 proc.), Glazjevas (4,10 proc.), demokratė Chakamada tenkinosi ketvirtąja vieta (3,84 proc.)⁴⁴.

⁴¹ Russian Federation: ODIHR Election Reports. 2004. *Media Monitoring Results (Television)* 12 February – 12 March, *Media Monitoring Results (Regional State Television)* (5 march 2004); *Media Monitoring Results (Regional Private Television)* (5 march 2004) <http://www.osce.org/odihr/index.php?page=elections&div=reports&contry=ru>, 2004 10 12.

⁴² “Final Report on the Presidential Election in the Russian Federation”, 14 March 2004 (2 June 2004) http://www.osce.org/documents/odihr/2004/06/3033_en.pdf, 2004 11 10.

⁴³ Зудин А., „Кремль как субъект избирательной кампании“, *Россия в избирательном цикле 1999–2000 годов*, Москва: Гендальф, 2000, с. 107–108.

⁴⁴ *Выборы Президента Российской Федерации 14 марта 2004 года*, Протокол Центральной избирательной комиссии Российской Федерации о результатах выборов Президента Российской Федерации, <http://www.pr2004.cikrf.ru>, 2004 10 12.

Rinkėjų pasitikėjimas Putinu neabejotinai išpūdingas – gauta ne mažiau kaip 50 proc. balsų visuose be išimties regionuose: mažiausiai – Belgorodo srityje – 54,8 proc., daugiausia – Ingušetijos Respublikoje – 99 proc. Už Putiną balsavo daugiau kaip 90 proc. Mordovijos, Dagestano, Baškirijos, Kabardos-Balkarijos regionų rinkėjų⁴⁵. Atsakymas į klausimą, kas lėmė tokius rodiklius, pakartojančius tarybinių laikų rinkimų rezultatus ir dvasią, sunkiai paaiškinamas, matuojant demokratinių rinkimų masteliu. Tokių politinių dalyvavimą, kai balsuojama beveik be pasirinkimo (skirtumas tarp atėjusiųjų balsuoti ir balsavusių už Putiną tebuvo vos 1–3 proc.), galima pavadinti konjunktūriniu. Galima konstatuoti pažeidimus, tačiau priežasčių pirmiausia derėtų ieškoti tų visuomenės grupių socialinėse ir kultūrinėse tradicijose.

Tokių didelį Rusijos piliečių pareikštą pasitikėjimą, paramą Putino centristinei politinei pozicijai galima būtų aiškinti įvairiomis priežastimis: asmenine politiko charizma, valdžios partijos parama, teigiama konjunktūra šalyje (politinės ir ekonominės situacijos dalinė stabilizacija, gyventojų pajamų augimas ir t.t.), administracinių išteklių naudojimu, kova su oligarchais. Tačiau itin svarbi yra ideologinė elektorato nuostata, grindžiama valstybės, kaip pagrindinės visuomenę organizuojančios ir jai vadovaujančios jėgos, samprata. Stiprios valstybės, užtikrinančios piliečių saugumą, gerovę ir deramą tarptautinį statusą, – tokių bendrųjų valstybės tikslų propagavimą Putinas inicijavo jau pirmoje rinkimų kampanijoje ir per visą kadenciją kiekviena pasitaikiusia proga juos tautai primindavo. Kova su oligarchais taip pat buvo afišuojama. Oligarchai vertinami kaip didžiausias blogis ir milžiniška kliūtis valstybės stiprinimo procese, kadangi jie atstovauja tik savo siauriems grupiniams interesams⁴⁶. Toks yra šiandieninės Rusijos politinių ir visuomeninių realiųjų kontekstas.

Baigiamosios pastabos

Pasibaigęs valdžios kaitos, t.y. rinkimų, ciklas galutinai apibrėžė valdžios statusą bent jau artimiausioje ateityje, o rezultatas labiau nei akivaizdus – „valdžios vertikalės“ jėgų tolesnė konsolidacija, įtraukiant į ją ir parlamento žemesniuosius rūmus, susiaurinant jų politinės autonomijos statusą. Prezidentinės partijos „Vieningoji Rusija“ demokratinės politinės iniciatyvos bent minimaliai išplėsti Valstybės Dūmos ir vyriausybės politinės veiklos lauką patyrė akivaizdžią nesėkmę dominuojančio politinio žaidėjo sprendimu. Tai liudija, kad vis labiau prarandama valstybės valdžių pusiausvyra, o politinė galia sutelkiama išimtinai prezidento ir jo administracijos rankose. Tiesą pasakius, išryškėję „valdžios vertikalės“ kontūrai nepasiekė tokio lygmens, ši sistema neįsišaknijo taip plačiai ir giliai kaip autoritarinėje Baltarusijoje, tačiau Putinas iš esmės disponuoja absoliučia asmenine niekieno nekontroliuojama valdžia, todėl galima sutikti su Kirilo Privalovo nuomone, kad nuo Stalino laikų dar niekas Rusijoje neturėjo tokios totalinės valdžios svertų⁴⁷.

⁴⁵ „Rinkėjų aktyvumas mainais į pinigus“, *Atgimimas*, Nr. 11, 2004 m. kovo 19–25 d.

⁴⁶ Remiantis apklausų duomenimis, visų partijų, išskyrus Komunistų, elektoratas pirmenybę teikė ne partijos lyderiams, bet Putinui, pavyzdžiui, „Dešiniųjų jėgų sąjungos“ šalininkai 47 proc. atidavė prezidentui ir 11 proc. I. Nakamadai. Седов Л. А., „О чём вещают голоса избирателей?“, *Общественные науки и современность*, 2004, №. 5, с. 70–72.

⁴⁷ Įdomus pastebėjimas, kad rinkimų ciklas užbaigė šiuolaikinės Rusijos istorijos etapą, prasidėjusį 1985 m. Michailo Gorbačiovo pradėta „perestroika“. Privalov K., „La recette russe: la démocratie autoritaire“, *Le débat*, Paris, mai–août 2004, numéro 130, p. 45, 62.

Vieno asmens atstovaujama demokratija remiasi nuostata, kad pergalė prezidento rinkimuose suteikia teisę nugalėtojui valdyti šalį tikrai savo nuožiūra, kuri formaliai reguliuojama (ką, beje, mėgsta akcentuoti Putinas) Konstitucijos nustatytais laiko ir funkcijų rėmais. Tuo pat metu Valstybės Dūma ir valstybinė spauda turi tam tikrų galimybių, žinoma, paisydamos nustatytų ribų, daugiau ar mažiau kritikuoti prezidento politinius sprendimus. Po rinkimų prognozuojamas Rusijos politinės sistemos raidos kryptis – valdžios monocentristinės galios stiprinimas. Kliūtimis gali tapti tokie veiksniai kaip Rusijos dydis, atskirų regionų gerokai padidėjęs savarankiškumas, ypač kai kurių regionų vadovų ambicijos, pagaliau sunkiai suvaldoma gausios biurokratijos savivalė.

Tai suvokdamas Putinas ieško ir suranda būdų, kaip pratęsti galių koncentravimo procesą. Tai liudija ir ryškiausias pavyzdys, naujas siūlymas – anuliuoti piliečių teisę rinkti regionų vadovus tiesioginiuose rinkimuose, o šią procedūrą pavesti atlikti pačiam prezidentui, tiksliau sakant, pirmojo politiko pasiūlytus kandidatus tvirtinti regionams atstovaujančioms institucijoms. Tradiciškai monocentrizmo stiprinimas oficialiai motyvuojant pristatomas kaip kone vienintelis efektyvus būdas, padedantis Rusijos sąlygomis (nėra pilietinės visuomenės ir realiai veikiančios partinės sistemos) spręsti susikaupusias valdžios efektyvumo, kartu ir valstybės tolesnio modernizavimo problemas.

Šie žingsniai rodo, kad Putinas (itin iškalbinga jo frazė: „Politikos meną sudaro gebėjimas rasti aukso vidurį tarp būtino ir galimo“, padedanti suprasti ir minimaliai prognozuoti politiko veiksmus) nuosekliai ir metodiškai siekia sukurti griežtai centralizuotos valstybės modelį, pagal kurį prezidentas ir biurokratija visuomenėje atlieka vadovaujamą vaidmenį, kitaip sakant, visiškai savarankiškai traktuoja tautos interesus, nepaisydami jos pačios valios. Ši valdžia tokiu būdu apriboja ir susiaurina priimtą politinės socializacijos misiją, palikdama visuomenei menkas galimybes savarankiškai ugdyti pilietiškumą, kas, žinant eilinių piliečių politinės kultūros lygį, yra itin svarbu.

Būtina pripažinti, kad bet kokiame atveju, net palankiausiomis aplinkybėmis, demokratinio proceso Rusijoje pažanga bus lėta ir veikiausiai tikrai dalinė, besiplėtojanti pavienėmis kryptimis. Pozityvesnės tendencijos greičiausiai gali formuotis tik iš viršaus, t. y. kontroliuojant valstybei, palaiapsniui persitvarkant, sprendžiant įsise-nėjusias visuomenės vidaus problemas, tačiau tai pareikalaus nemažai laiko ir gebėjimų, o daugiausia – politinės valios.